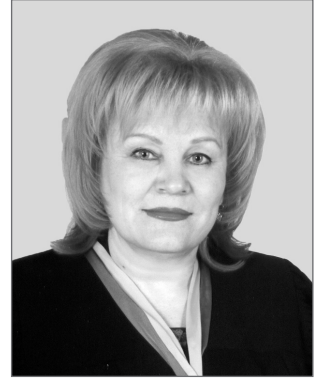

Зінаїда АЗАРОВА,
суддя Донецького апеляційного господарського суду,
заслужений юрист України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЕКСЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Вексель – найстаріше у світі боргове зобов’язання, розвиток якого почався у XII столітті в Італії, де він виділився із загальної маси боргових зобов’язань саме як переказний вексель. Процентна розписка 1339 р., що є першим відомим прикладом векселя, мала практично усі основні реквізити векселя, що їх містить сучасне законодавство. З XVIII століття вексель почав виконувати функцію інструмента кредитування.

Вексельне право як сукупність норм, що регулюють відносини між особами, причетними до вексельного зобов’язання, на початку свого історичного розвитку було частиною торговельного права, але з часом відокремилася у самостійну галузь. У італійський період його розвитку була визначена форма векселя, з’явилися інститути акцепту, авізо, авалю, протесту; у французький період, найважливішою правовою пам’яткою якого є «Code de commerce» 1808 р., з’явився індосамент (жіро); у германський період вексель став формальним актом, відірваним від матеріальних відносин, що зумовлювали його виникнення. Загальногерманський вексельний статут 1849 р. став основою Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі, запровадженого Женевською конвенцією 1930 р.

Оскільки вексель широко використовується у міжнародних розрахунках, з метою уніфікації вексельного законодавства та усунення колізій вексельних законів було проведено кілька міжнародних конференцій, остання з яких – у 1930 р. у Женеві, за результатами роботи якої 7 червня 1930 р. були підписані вексельні конвенції, до яких приєдналася більшість країн Європи: Конвенція № 358, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі; Конвенція № 359 про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі,

яка містить норми, призначені врегулювати колізії вексельних законів, що можуть мати місце при використанні векселів у міжнародних розрахунках; Конвенція № 360 про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів.

У сучасних умовах у світі існують 2 основні системи вексельного права: женевська, до якої входять держави (зокрема Україна та Росія), що уніфікували своє законодавство на основі Конвенції № 358 або прийняли закони, що за змістом їй відповідають, та англо-американська, до якої належать держави (зокрема Великобританія та США), законодавство яких базується на англійському «Bills of Exchange Act» 1882 р. Самостійну групу становлять країни, вексельне законодавство яких за своїм типом не належить до жодної з названих систем і складається з національних норм права. В багатьох африканських державах вексельне законодавство взагалі відсутнє.

СРСР приєднався до Женевських конвенцій у 1936 р. Постановою Центрального виконавчого комітету СРСР та Ради народних комісарів СРСР від 7 серпня 1937 р. № 104/1341 було затверджене Положення про переказний і простий вексель, яке текстуально збігалось з Уніфікованим законом про переказні векселі та прості векселі і використовувалося у міжнародних розрахунках, оскільки система комерційного кредиту в СРСР була повністю знищена під час кредитної реформи 1930 р., що ліквідувала самостійність підприємств. У порядку, визначеному постановою Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» це Положення діяло в Україні.

Розвиток вексельного обігу в Україні почався з прийняттям 27 березня 1991 р. Закону «Про підприємства в Українській РСР», згідно зі ст. 24 якого підприємство може поставляти продукцію, виконувати роботи, надавати послуги в кредит зі сплатою покупцями (споживачами) процентів за користування цим кредитом і для оформлення таких угод застосовувати в господарському обороті векселі. Після цього з'явилися спеціальні законодавчі акти – Закон України від 18 червня 1991 р. «Про цінні папери і фондову біржу»; постанова Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. № 2470-XII «Про використання векселів в господарському обороті України», що «легалізувала» в Україні вексельний обіг із використанням векселів відповідно до Женевських конвенцій; постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 10 вересня 1992 р. № 528 «Про затвердження Правил виготовлення і використання вексельних бланків», яка до набрання чинності Законом України від 5 квітня 2001 р. «Про обіг векселів в Україні» була, напевно, основним документом, що визначав особливості національного вексельного обігу – саме з її прийняттям в Україні з'явилися тенденції товарного забезпечення векселів, притаманні лише країнам колишнього СРСР.

6 липня 1999 р. Верховною Радою України були прийняті закони про приєднання до Женевських конвенцій № 358 (з урахуванням застережень, обумовлених додатком II до неї), № 359 та № 360 – достатньо жорстких норм

міжнародного права, розрахованих на розвиненість звичаїв вексельного обігу. Згідно з повідомленням Генерального секретаря ООН зазначені конвенції набрали чинності для України 6 січня 2000 р. Таким чином, Україна набула можливість використати права, надані Додатком II до Конвенції № 358, і прийняти на базі Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі національні закони щодо вексельного обігу на своїй території, вписуючись при цьому в світову систему вексельного права.

5 квітня 2001 р. був прийнятий Закон «Про обіг векселів в Україні», який у ст. 1 визначає, що законодавство України про обіг векселів складається з цього Закону, Женевських конвенцій №№ 358, 359, 360 та законів про приєднання України до них, Закону «Про цінні папери і фондову біржу» (наразі втратив чинність) та інших прийнятих згідно з ними актів законодавства.

Таким чином, на сьогодні основними актами законодавства, що регламентують в Україні використання векселів у розрахункових відносинах, є Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі – звід норм, що регламентують вексельні правовідносини, Закон від 23 лютого 2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» (далі – Закон про цінні папери) та Закон «Про обіг векселів в Україні» (далі – Закон про обіг векселів), що регулює питання видачі векселів, здійснення операцій з ними та виконання вексельних зобов'язань, які знаходяться поза рамками Уніфікованого закону.

Єдине загальноприйняте визначення векселя на рівні закону містить Закон про цінні папери, відповідно до ст. 14 якого векселем є цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Зобов'язання за векселем відрізняється від інших грошових зобов'язань. Вексельне зобов'язання – це абстрактність, безспірність та безумовність. Абстрактність означає те, що вексельне зобов'язання не залежить від обставин, що обумовили видачу векселя. Безспірність та безумовність означає, що платник за векселем не може обумовлювати платіж настанням якихось подій, вексель може бути переданий за індосаментом і забезпечений шляхом авалю. Отже, відносини учасників вексельного обігу регулюються тільки приписами вексельного законодавства. Норми Цивільного кодексу України можуть застосовуватись тільки у випадках, коли такі відносини не врегульовані нормами вексельного законодавства.

Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі та ст. 14 Закону про цінні папери визначають 2 види векселів – переказний (трату) і простий. Уніфікований закон підходить до регулювання питань з цього приводу так: він має 2 розділи, перший з яких (ст.ст. 1–74) присвячений переказним векселям, а другий (ст.ст. 75–78) – простим, причому ст. 77 дозволяє застосування більшості положень першого розділу до простих векселів. Уніфікований закон не дає визначення переказного і простого векселів, але містить перелік реквізитів, які повинні бути присутні у документі для того, щоб він мав силу векселя, (ст.ст. 1–2, 75–76).

Згідно з пунктом 1 ст. 1 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі та ст. 5 Закону про обіг векселів векселі складаються винятково у документарній формі. Під формою вексельне законодавство розуміє сукупність таких компонентів, як повнота обов'язкових реквізитів векселя, форма реквізитів та загальний зміст векселя як формального грошового зобов'язання. До того ж, ст. 4 Закону про обіг векселів значною мірою звужує спектр операцій, в яких може бути використаний вексель згідно з Уніфікованим законом, – переказні і прості векселі можна видавати лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги за винятком фінансових банківських векселів та фінансових казначейських векселів.

Дійсність векселя на території України пов'язана з наданням йому вексельної сили, тобто з дотриманням формальних вимог до реквізитів векселя, наведених у ст. 1 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі. У разі порушення таких вимог виникає спір про вексельну силу.

Видача векселя як волевиявлення осіб, безпосередньо спрямоване на зміну їх прав і обов'язків за договором, є цивільним правочином. Наука цивільного права відносить правочини до категорії юридичних фактів (правомірних дій), якими в юридичній доктрині є обставини, з котрими закон пов'язує виникнення, зміну і припинення цивільних правовідносин. З правочинів, які не відповідають вимогам закону, цивільні права і обов'язки не виникають, і такі правочини є недійсними. Обставинами, з якими закон пов'язує визнання правочинів недійсними, є відповідність змісту правочинів вимогам законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів, виданих державними органами.

На мою думку, визнати недійсною видачу векселя внаслідок порушень вимог ст. 4 Закону про обіг векселів проблематично. Адже цивільне право за значенням підстави вчинення правочину для його дійсності відносить видачу векселя до категорії абстрактних правочинів, тобто правочинів, підстави для вчинення яких не визначені у їх змісті. До того ж проблематичним є застосування двосторонньої реституції в разі визнання такого правочину недійсним.

У разі пред'явлення позивачем вимог про повернення векселя, які можуть бути об'єднані в одній позовній заяві з вимогами про визнання правочину недійсним, господарський суд може зазначити про застосування передбачених законом наслідків, вказавши вексель, що підлягає поверненню, у резолютивній частині рішення. Якщо вексель був переданий шляхом індосаменту третій особі, його повернення в натурі неможливе, тому що в силу процесуальної абстрактності вексельного зобов'язання заперечення з приводу основного правочину, за яким виданий вексель, можливі лише між особами, що безпосередньо ним пов'язані. У такому разі вартість векселя повинна відшкодуватися грошима. Вексель, що залишився в обігу, незалежно від визнання недійсним правочину, за яким він був виданий, не втрачає сили векселя.

Спори про дійсність вексельних зобов'язань мали та мають місце у судовій практиці. Крім того, виникають спори про видачу «безтоварних» векселів, оскільки ст. 4 Закону про обіг векселів зазначає, що видавати переказні та прості векселі можна лише за поставлені товари, надані послуги та виконані роботи, а у разі видачі безтоварного векселя заінтересовані особи мають право звернутись до суду з позовом про визнання видачі векселя недійсною як правочину, а також про визнання векселів такими, що не підлягають оплаті. Як приклад можна навести постанову Верховного Суду України від 20 березня 2007 р. у справі № 10/349/04-нр, виданням якої завершився спір щодо визнання недійсним правочину з видачі векселів і визнання векселів такими, що не підлягають оплаті. Верховний Суд погодився з постановою Одеського апеляційного господарського суду, якою було відмовлено в задоволенні позову, оскільки судами було встановлено, що відповідач у справі внаслідок індосаменту став законним векселедержателем. Особи, щодо яких подається позов за векселем, відповідно до ст. 17 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі не можуть надавати держателю заперечення, що ґрунтуються на їхніх особистих відносинах з трасантом або з попередніми держателями, якщо тільки держатель при придбанні векселя не діяв свідомо на шкоду боржнику. Такої шкоди судами не було встановлено.

Постановою Вищого господарського суду України від 25 грудня 2012 р. у справі № 39/156пн залишено без змін рішення господарського суду Донецької області та постанову Донецького апеляційного господарського суду, якими відмовлено в задоволенні позовних вимог про визнання простих векселів недійсними та такими, що не мають вексельної сили, у зв'язку з чим не підлягають оплаті. Причиною відмови стала ст. 4 Закону про обіг векселів. Суди встановили, що векселі були передані в рахунок оплати виконаних зобов'язань за договорами, які не були визнані недійсними в установленому порядку.

Подвійна природа векселя дозволяє векселедержателю використовувати його 2 способами: як борговий документ вексель може бути пред'явлений до платежу; як оборотний цінний папір вексель надає можливість передавати втілені у ньому права третім особам за відповідну компенсацію.

Платіж за векселем є логічним завершенням циклу обігу і, як й інші операції з векселями, має ряд особливостей. Положення вексельного права, пов'язані зі здійсненням платежу, наведені у главах V, VI, а також у ст.ст. 72–74, 77 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі.

На відміну від цивільно-правового зобов'язання, ініціатива щодо припинення якого покладається на боржника, у вексельному зобов'язанні боржник вільний від будь-яких претензій до моменту пред'явлення векселя до оплати. Платіж за векселем здійснюється за ініціативою векселедержателя, на якого Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі покладає певні зобов'язання, від виконання яких залежить його можливість реалізувати свої права у повному обсязі. У разі невиконання зобов'язань з оплати векселя векселедержатель звертається до суду з позовом у встановленому порядку.

Спори про стягнення заборгованості за векселями розглядаються судами, але кількість таких спорів, враховуючи результати аналізу справ, пов'язаних з обігом цінних паперів на фондовому ринку, розглянутих господарським судом Донецької області, порівняно з попередніми роками зменшується. Так, у 2012 р. було розглянуто спорів, пов'язаних зі стягненням заборгованості за векселями, всього 19 на суму близько 59,7 млн грн., в той час як у 2008 р. їх було 35 на суму 46,5 млн грн.

Виходячи з вищевикладеного, на мою думку, уніфікація вексельного законодавства і судової практики розгляду вексельних спорів сприяє ефективному і якісному досудовому і судовому захисту порушених прав і законних інтересів учасників вексельних відносин.

АЗАРОВА З. Правове регулювання вексельних відносин.

У статті на основі аналізу нормативно-правових актів та судової практики розглядаються правові аспекти вексельного права та розрахунків векселями в Україні. Особлива увага приділяється поняттю векселя та вексельних відносин.

Ключові слова: вексель, зобов'язання, вексельні угоди, розрахунки, обіг векселів.

АЗАРОВА З. Правовое регулирование вексельных отношений.

В статье на основе анализа нормативно-правовых актов и судебной практики рассматриваются правовые аспекты вексельного права и расчетов векселями в Украине. Особенное внимание уделяется понятию векселя и вексельных отношений.

Ключевые слова: вексель, обязательство, вексельные соглашения, расчеты, оборот векселей.

AZAROVA Z. Legal regulation bill relations.

On the basis of the analysis of regulations and jurisprudence focuses on the legal aspects of the exchange law and accounting bills in Ukraine. Particular attention is paid to the concept of promissory notes and bills of exchange relations.

Key words: bill, an obligation promissory agreement, payments, bills of exchange turnover.